

T.C

BAŐKENT ÜNİVERSİTESİ

STRATEJİK ARAŐTIRMALAR MERKEZİ

“KÜRT SORUNU”NDA POLİTİK PSİKOLOJİNİN ÖNEMİ

Nesrin KÖSELER

Ankara, 2013

“Kürt Sorunu”na İlişkin Geleneksel Yaklaşımlar ve Temel Yaklaşımdaki Dönüşüm

Kökleri İmparatorluk dönemine kadar uzanan Kürt sorunu, Cumhuriyet’in ilanından bugüne kadar kurulan tüm hükümetlerin ve ara dönemlerin de gündeminde olmuş ve giderek daha karmaşık bir soruna dönüşmüştür. Bugün gelinen noktada, bu sorun, siyasi, iktisadi, kültürel ve psikolojik yönleri bulunan, aynı zamanda bölgesel dengeleri etkileyebilecek bir sürece dönüşmüştür.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Türk kimliği ulusun temel unsuru olarak oluşturulurken, Kürt kimliği, daha çok ekonomik ve kültürel bağlamda konumlandırılmıştır. Bu unsur, merkez ve çevre arasındaki hakimiyet ilişkisi üzerinden, hem ulusal ülkenin, hem de ulusun medenileştirilmesi misyonunu olumsuz etkileyebilecek bir olgu olarak algılanmıştır.

1990'lara kadar, Devlet ve genelde kamuoyu tarafından sadece bir güvenlik sorunu veya feodal geri kalmışlık kapsamında değerlendirilen “Kürt Sorunu”, bu yıllardan itibaren, bazı grup haklarını temel insan haklarının bir parçası sayan çok kültürcü yaklaşımın Batı demokrasilerinde hâkim olmasının da etkisiyle, Türkiye’de kültürel kimlik ve vatandaşlık hakları bağlamında ele alınmaya başlamıştır. 1999’da Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne aday ülke statüsü kazanmasıyla birlikte, konunun ele alınışında temel bir yaklaşım değişikliği söz konusu olmuştur. Bu değişime yol açan sebeplerden biri, Türkiye’nin de üyesi olduğu, 1949 yılında insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü savunmak amacıyla oluşturulan Avrupa Konseyi’nin 1995’te kabul ettiği, “Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşme”dir. Türkiye, imza aşamasında çeşitli çekinceler koysa da bu sözleşme, azınlıktaki grupların kültürel ve kimlik haklarının korunmasını içerdiği gibi, bu hakları, Avrupa Konseyi’nin hazırladığı ve 3 Eylül 1953’te yürürlüğe giren, “İnsan Hakları ve Özgürlüklerinin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi” (AİHS) ile tanınan haklar kapsamına almıştır. Kuşkusuz, ülkedeki hangi toplulukların azınlık sayılacağına karar verme yetkisi, ülke devletine ait bir yetkidir. Bir başka deyimle, “azınlık” statüsü, kendiliğinden söz konusu olabilen bir statü değildir.

1970’li yıllar, meselenin daha çok sağ - sol denklemi içinde ele alındığı, zaman zaman bu denklemin zorlandığı ve bu durumda özellikle Türk solu içinde yeni ayrımlara yol açtığı yıllar olmuştur. Bu anlamda TİP içinde yaşananlar bugün de önemini koruyan tarihi bir deneyimdir.

1980'li yıllara kadar, Türkiye genelinden ayrık bir biçimde yaşanan Kürt meselesinde, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra yeni bir aşamaya girilmiştir. 1978 yılından 1987 yılına kadar devam eden dokuz yıllık sıkıyönetim ve 1987 yılında başlayıp 2002 yılına kadar devam eden olağanüstü hal şartlarında, PKK giderek büyümüş, etkisini arttırmıştır. Sorun daha da karmaşık bir hale dönüşmüştür.

1993-1999 yıllarında, en kanlı şiddet olayları dönemi yaşanmıştır. Çok sayıda PKK militanı ve güvenlik görevlisi, sivil halk, silahlı çatışmalar nedeniyle ölmüştür. Bu arada, çok sayıda faili meçhul ölüm olayı, çok sayıda köyün güvenlik gerekçesiyle boşaltılması, çok sayıda sivil nüfusun da evlerini terk ederek başka yerlere taşınması gibi olgular, iç ve dış kamuoyunu olumsuz etkilemiştir.

1999'da Abdullah Öcalan'ın Kenya'da iken yakalanıp Türkiye'ye getirilmesi ve Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığının onaylanması, geçici de olsa, olumlu bir etki yaratmıştır. Türkiye, idam cezasını kaldırmış, takip eden süreçte de "OHAL" uygulamasına son verilmiştir. Özel kurslarda Kürtçe dilinin eğitimine izin verilmiştir. TRT, haftada yarım saat Kürtçe yayın yapmaya başlamış ve özel televizyonların da haftada dört saate kadar Kürtçe yayın yapmasına izin verilmiştir.

1990'da başlayan Kürt siyasal hareketinin partileşme sürecine gelince; sırasıyla, **Halkın Emek Partisi (HEP)**, **Özgürlük ve Eşitlik Partisi (ÖZEP)**, **Özgürlük ve Demokrasi Partisi (ÖZDEP)**, **Demokrasi Partisi (DEP)**, **Halkın Demokrasi Partisi (HADEP)**, **Demokratik Halk Partisi (DEHAP)** ve **Demokratik Toplum Partisi (DTP)** Türkiye siyasetinde yer almış, ancak, bu partilerin tamamı, "bölücülük" gerekçesiyle kapatılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2003'te kapatılan Halkın Demokrasi Partisi'nin terörizmi desteklediğine dair kanıt bulunmadığı gerekçesiyle, Türkiye'nin HADEP'i kapatarak örgütlenme özgürlüğünü ihlal ettiğine karar vermiştir.

Ayrıılıkçı terörün başladığı 1984 yılından bu yana, Türkiye'nin bu süreci iyi yönetebildiğini söyleyebilmek güçtür. Türkiye, siyaset ve strateji belirlemede hemen her zaman geç veya yetersiz kalmış görünmektedir. 1983 - 2002 devresinde, yedi başbakan, 14 ayrı hükümet görev yapmıştır. Bu hükümetlerin hiç biri, konunun siyasi, toplumsal ve güvenlik boyutlarını kapsayacak şekilde bir milli güvenlik siyaseti belirleyememiş ve uygulayamamıştır. Sorun sadece bir güvenlik sorunu olarak değerlendirilmiş ve çözüm de dolaylı olarak orduya –deyim yerinde ise- "havale" edilmiştir.

Bununla birlikte, gelişen olaylar, sorunun algılanış biçiminde ciddi değişimlere de yol açmıştır. Hükümetler, giderek, önce Kürt kimliğini, devamında da “Kürt sorunu”nu tanıma yönünde ilerlemişler, hukuk ve demokrasi çerçevesinde çözüm yolları aramaya başlamışlardır. Bu süreç henüz tamamlanabilmiş olmaktan uzak görünmektedir.

Sorunun çözümsüzlük içinde sürdürülmesi, toplumsal psikoloji bakımından iki önemli sonuç doğurmaktadır. Birincisi, sorunun doğrudan muhatabı olmadığını düşünen toplumsal kesimlerde ve aydınlar başta olmak üzere kişilerde bıkkınlık halinin doğmaya başlamış olmasıdır. Bunun en önemli sonucu da, çözüme giden süreçte aklın, yeni enerjilerin çözüme katkılarının en aza iniyor olmasıdır. Toplumsal psikoloji açısından ikinci önemli sonuç ise, sorunun bu kadar yıldır aynen sürmesinin, giderek bu sorunun hep var olacağı ve çözülemeyeceği duygusunu ve beklentisini körüklemekte olmasıdır.

Politik Psikoloji Açısından Durum

Politik Psikoloji, insan ve grup politik davranışının kökenlerini, bu davranışların temelindeki zihinsel süreçleri izleyen yeni bir bilim dalıdır. Terminolojik olarak literatüre kazandırılması son yüz yıl içinde olmuştur. Kişilik çalışmalarından, grup dinamiklerine, oy verme davranışından nöropolitige kadar geniş bir yelpazesi olan bu bilim dalı, psikoloji, psikiyatri, sosyoloji, tarih, iletişim, antropoloji, teoloji ve hukuk gibi farklı alanlardan beslenmektedir.¹ İlk kez 1978 yılında kurumsallaşan politik psikoloji, bireylerin ve bireylerden oluşan grupların tutum ve davranışlarını yönlendirmek, onları şiddete ve isyana iten nedenleri araştırmak amacıyla geliştirilen psikoloji ve siyaset ikilisinin ortak ürünü olarak ele alınmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren farklı yöntemlere ve kuramlara ağırlık verilmesine rağmen, henüz disiplinler arası bir algıyla yoğrulabilmiş, anlam kargaşaları önlenebilmiş değildir.

Genel anlamıyla psikoloji, çok geniş uygulama alanı olan bir bilim dalıdır. Uluslararası İlişkilerdeki davranışların yüzeysel değerlendirmesi ve görünür psikolojik sorunlardan daha çok, arka planda yatan, derinlemesine incelemeye anlaşılan motivasyonlar ise, politik psikolojinin çalışma alanıdır.²

¹ B.Senem Çevik-Ersaydı, “İnterdisipliner Bir Bilim Olarak Politik Psikoloji ve Kullanım Alanları”, 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi Özel Dosya: Politik Psikoloji,(Aralık,Ocak,Şubat 2012-2013), ss. 41-43.

² http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=8094 ,(15 Temmuz 2013)

Politik Psikoloji, toplumda oluşan davranışların derininde yatan nedenlerini anlamaya çalışarak, politikaya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır; sadece bilinçsel düzeyde yaklaşılarak bir sorunu çözmek mümkün olmamaktadır.³

Savaşlar, psikoloji nedeniyle ortaya çıkmamaktadır. Ancak bir savaş ortaya çıktığı veya iki büyük grup arasındaki çatışma kronikleştiği zaman, bu, politikaya, orduya, ekonomiye, hukuka, her şeye psikoloji ile bulaşmaktadır. Toplum, böyle bir durumda, kendi kimliğini korumak maksadıyla, mantık dışı şeyler yapabilmektedir. Sorun derinleştikçe, uzadıkça, bir büyük grup kimliği ve onun algılaması her şeye hakim olabilmektedir.⁴

Çocuklar bireysel ve etnik olarak –sanki- iki kimlikle büyümektedirler. Abdülkadir Çevik'e göre, içindeki saldırganlık ile sevgi dürtüleri, bu farklı kimliklerin belirtisidir. İki yaşındaki çocuğun annesi, onun bütün isteklerini yaptığı sürece iyi bir annedir. Reddedtiğinde ise kötü bir annedir. Çocuk kötü hissettiğinde kötü ben, iyi hissettiğinde iyi ben olur. Olumsuzluk benden değil, dışarıdan gelmektedir. İnsan hangi kültür ile yetişiyorsa, o kültürüne içine almaktadır. Bir olgu, bir özellik, bireysel kimliğin içine ne kadar erken girmişse, silinmesi de o kadar zor olmaktadır. Örnek: Ulusal kimlik. Politik kimlik ise, sosyalizasyon süreci ile oluşmaktadır. Dolayısıyla, partiler arası geçişler daha kolay, ulusal değerleri değiştirmek ise daha zordur. Benzer neden ve gerekçelerle, ideolojik saplantı içindeki bir terörist, o ideolojiyi kaybetmektense, fiziksel anlamda ölümü tercih edebilmektedir.⁵

Açıklanan nedenlerle, 12 Eylül 1980'den sonraki dönemde yoğunlaşan işkence ve diğer baskılar sonucu oluşan travmatik olgularla ilgili psikolojinin çok daha önemle incelenmesi ve değerlendirilmesi zorunludur. Örnekler: Yerleşim yerlerinin adlarının değiştirilmesi; Kürt kökenli yurttaşların Kürtçe isim almalarının engellenmesi. Çocuğuna istediği ismi koyamayan vatandaşlar, haklarının ihlal edildiği, ezildikleri... vb. söylemlerle kendilerini kullanmaya hazır grupların kötüye kullanmasına açık bir hale getirilmişlerdir. Bu gibi uygulamalar, Kürt kökenli yurttaşlarda, "seçilmiş travmaların" sayısını arttırarak pekiştirmiş ve onların, "Kürt kimliğine" daha sıkı bağlanmalarına neden olmuştur. Abdülkadir

³ Abdülkadir Çevik, 'Türk Milletine Başarı Gerekli'
<http://www.2023.gen.tr/aralik2007/6.htm>, (15 Temmuz 2013).

⁴ Mine Şenocaklı, 'Kürt Meselesi Psikoloji Yoluyla Her Alana Yayılıyor' <http://haber.gazetevatan.com/kurt-meselesi-psikoloji-yoluyla-her-alana-yayiliyor/330035/4/y>, (21 Temmuz 2013)

⁵ **Abdülkadir Çevik ve Ümit Özdağ, "Üst Kimlik Alt Kimlik"**
<http://www.ppd.org.tr/video>, (30 Temmuz 2013)

Çevik'in bölgede konuştuğu Kürt kökenli bir vatandaşın söyledikleri, bunun en çarpıcı örneklerinden biridir: "1980 yılına kadar üç çocuğum oldu. Hepsinin adları büyüklerimin adlarıydı. 12 Eylül ihtilali ve yasaklarından sonra, bir Kürt adını çocuklarına koymak yasaklanınca, içimde bir isyan tepkisi doğdu. Çocuğum olunca bir Kürt adı koymaya karar verdim ve hiç aklımda yokken, 1980 den sonra doğan çocuğuma bir Kürt adı koydum." Gerçekten de, Amin Maalouf'un da belirttiği üzere, "bir insanı diline bağlayan göbek bağı koparmaya çalışmak kadar tehlikeli bir şey yoktur. Koparıldığı ya da ağır biçimde zedelendiğinde, bu bir felaket halinde bütün bir kişilikte yankılanmaktadır."⁶

Mağdurluk duygusunun oluşması için, bir travmanın yaşanması gerekmektedir. Mağdurluk duygusunun oluşması, travmanın insanın iç dünyasında oluşturduğu etkilerdeki farklılığı dikkate alınarak, iki temel neden üzerinden değerlendirilmektedir. İlki, insan eliyle ya da ihmaliyle ortaya çıkan travmalar ve buna bağlı gelişen mağdurluktur. Diğeri ise, doğal afetler sonucu yaşanan travmalardır.

Türk toplumunda travma yaşamamış bir grup hemen hemen yoktur. Kürtler, Aleviler, Ermeniler, "zulüm gördük" diyen siyasal İslamcılar, komünistler... Ancak travma yaşayan her grup bunu mağduriyete dönüştürmemektedir. Buna karşılık, liderlerin ya da grupların talepleri yerine getirilse bile, o travmanın sonucunda oluşan mağduriyetin etkisi silinememektedir. Bu şekildeki bir travmadan doğan mağduriyeti -geriye dönüp- düzeltmek mümkün olmamaktadır.

Erişkin dönemde iken mağduriyetin ön plana çıkartılmasında, çocukluk döneminde yaşanmış ve derinlemesine ciddi yaralar açmış travmaların çözümsüz kalması, ya da o karakter yapısında çözüm bulması en önemli etkenler olmaktadır. Özellikle bir gruba liderlik yapanlar, bu travma ve mağduriyeti abartılı bir biçimde yaşamakta ve gruplarına da yaşatıp algılatmaktadırlar. Örneğin PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın, çocukluk döneminde iken yaşamış olduğu -aile içi- travmaların kendi iç dünyasında yaşattığı acıların yansıması, onun örgüt liderliğinde, çözümsüz kalmış travma ve mağduriyet psikolojisini Kürt halkının durumu ile özdeşleştirmeye çalışmasında görülebilmektedir.⁷

⁶ Nurgül Cangüleç, 'Öteki'nin Adı Ne?' <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=496&makale=%D6teki'nin%20Ad%FD%20Ne?>, (15 Temmuz 2013)

⁷ Abdülkadir Çevik,, Ceyhun Birsen. Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları, Ankara: Medikomat Yayınevi, 1995, s. 22-26.

Böyle bir durumdaki kişi, “mağdur” olmanın bencilliği ile, her iki grupta da eşit düzeyde kayıp olduğunu fark etmesine rağmen, duygusal alanda empati yapmamaktadır.⁸ Her etnik grubun özelliğine etki yapan iki etken vardır. Bunlardan biri seçilmiş travmalar, diğeri ise seçilmiş zaferlerdir. “Ben senden farklıyım, benim başıma gelenler seninkinden daha kötü” algısıyla olaylara ve sorunlara yaklaşılmakta, gruplar, bu şekilde, kendi benliklerini korumaktadırlar.

Türkiye’deki ayrılıkçı terör ve bununla mücadele süresinde, yaklaşık 40 bin insan hayatını kaybetmiştir. Yas tutanlar milyonları geçmektedir. Onların iç dünyaları hem aşağılanmayı, hem saldırganlığı, hem intikam almayı, hem ayrılığı toplumda canlı tutmaktadır. Bunların yarattığı toplum psikolojisinin olumsuz etkisi, bütün Türkiye’ye - bilinçli veya bilinçdışı olarak- yayılmış durumdadır.

Vamık Volkan’ın geliştirdiği “Ağaç Modeli” yönteminde, bu ağacın kökü, duruma psikopolitik yönden bir teşhis koymayı; gövdesi, karşı büyük grupların temsilcileri arasında bazen yıllar süren bir diyalog kurmayı; yapraklarla dalları ise, bu diyaloglarda ortaya çıkan fikirleri ve önerileri halka ve sorumlulara anlatıp, barışçıl hareketleri koruyan toplumu ve politik desteği oluşturmayı temsil etmektedir. “Kürt Sorunu için Çözüm Süreci Akil Adamlar Grubu” çalışmaları ve sundukları raporlar, bu çerçevede değerlendirilebilir.⁹

Yukarıda belirtilen modele uygun bir süreç geliştirilebilirse, kimse aşağılanmadan, karşılıklı saygı ve hürmet korunarak ilerleme sağlanabilir, herkes, konuyla ilgili algılarını, düşündüklerini, hissettiklerini ve beklentilerini serbestçe paylaşabilir.¹⁰

Kürt Sorununun çözümü için atılacak adımların anahtar kavramları, iyi niyet, empati yapma, barış dilinden kopmama ve devlet - toplum ilişkilerini güçlendirme olarak ifade edilebilir. Ancak, herhangi bir çözüm politikasının ve stratejisinin oluşturulmasından önce, uygulanabilir bir çözümün psikolojik alt yapısının oluşturulması gereklidir. Kant’a göre, “niyet, yapmanın yarısıdır”.¹¹ Tarihsel süreç içinde meydana gelmiş olabilen travmalar, durumlar, kayıplar, kırgınlıklar bağlamında, empati yeteneği önemli bir araçtır. Her kayıp, bir

⁸ Marck,J.E (1979)Foreword in V.D.Volkan,Cyprus-War and Adaptation: A Psychoanalytic History of Two Ethnic Groups in Conflicts,Charlottesville,V. University Virginia Press

⁹ Mine Şenocaklı, ‘Kürt Meselesinin Yüzde Kaçı Psikolojik’
http://www.aktuelsikoloji.com/haber.php?haber_id=8224, (21 Temmuz 2013).

¹⁰ Vamık Volkan, ‘Kürt Sorununun Çözümü İçin Hayali Teklif’
<http://t24.com.tr/haber/prof-vamik-volkandan-kurt-sorununun-cozumu-icin-tarihi-teklif/221532>, (14 Temmuz 2013).

¹¹ Özer, s. 202-204.

yas sürecini oluşturmaktadır. İşte bu yas sürecinin kesilmesinde – aşılmasında, mutlaka ve mutlaka konuşma sürecinin sürdürülebilmesi gerekmektedir.¹²

24-26 Ocak 1994 tarihlerinde düzenlenen, “Türkiye’de terörün psikolojik ve psikopolitik temelleri” konulu bilimsel toplantıda elde edilen çıktılardan da anlaşılacağı gibi, böyle bir çözüm sürecinin ana teması, doğal olarak, mağduriyet duygusudur. Kürt kökenli vatandaşların haklı, gerçekçi ve uygulanabilir bir kısım isteklerinin ve beklentilerinin dikkate alınması halinde, onların kişisel değerlerinin yükseleceği ve vatandaşlık duygularının güçleneceği, onları daha değerli yapacağı söylenebilir.¹³ Başka bir ifadeyle, birbirinin eşiti olduğuna inanan yeni bir ortak kültür – zihni yapı inşa edilmelidir.¹⁴

Bütün bunlar yapılırken, elbette, Türkiye Cumhuriyeti’nin Anayasal düzeni, toplumun güvenliği, refahı ve mutluluğu, çağdaş medeniyet anlayışı, demokrasi, laiklik, sosyal adalet, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi kavramlar esas alınmalıdır.

KAYNAKLAR

KİTAP:

ÇEVİK, Abdülkadir ve BİRSEN Ceyhun, *Mağduriyet Psikolojisi ve Toplumsal Yansımaları*, Ankara, Medikomat Yayınevi, 1995.

ÇEVİK, Abdülkadir, *Politik Psikoloji*, Ankara, Dost Kitabevi, 2007.

ÖZER, Ahmet, *Çözül(e)meyen Kürt Sorunu*, İstanbul, Hemen Kitap, 2012.

MAKALELER:

ERSAYDI ÇEVİK. Senem, *İnterdisipliner Bir Bilim Olarak Politik Psikoloji ve Kullanım Alanları. 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi Özel Dosyası*, Ankara , 2013.

MARCK, J.E, Foreword in V.D.Volkan, *Cyprus-War and Adaptation: A Psychoanalytic*

¹² Umay Aktaş Salman, ‘Açılıma Bilimsel Ekip Gerek’
http://www.radikal.com.tr/politika/acilima_bilimsel_ekip_gerek-949840, (15 Temmuz 2013).

¹³ Abdülkadir Çevik, *Politik Psikoloji*, Ankara: Dost Kitabevi, 2007, s. 32-34.

¹⁴ Nazım Maviş, ‘Türklerin Kürt Algısı’
http://www.radikal.com.tr/yorum/turklerin_kurt_algisi-1096647, (9 Ağustos 2013).

History of Two Ethnic Groups in Conflicts, Charlottesville. V. University Virginia Press, 1999.

CANGÜLEÇ, Nurgül, 'Öteki'nin Adı Ne?', <<http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=496&makale=%D6teki'nin%20Ad%FD%20Ne?>>, (15 Temmuz 2013).

ÇEVİK, Abdülkadir, 'Türk Milletine Başarı Gerekli', <<http://www.2023.gen.tr/aralik2007/6.htm>>, (15 Temmuz 2013).

ÇEVİK, Abdülkadir ve ÖZDAĞ, Ümit, "Üst Kimlik Alt Kimlik", <<http://www.ppd.org.tr/video>>, (30 Temmuz 2013).

ERKENER, Engin, *Aktüel Psikoloji, Demokratik Açılım, Vamık Volkan ve Politik Psikoloji*, <http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=8094>, (15 Temmuz 2013).

MAVIŞ, Nazım, 'Türklerin Kürt Algısı', <http://www.radikal.com.tr/yorum/turklerin_kurt_algisi-1096647>, (9 Ağustos 2013).

SALMAN AKTAŞ, Umay, 'Açılıma Bilimsel Ekip Gerek' <http://www.radikal.com.tr/politika/acilima_bilimsel_ekip_gerek-949840>, (15 Temmuz 2013).

ŞENOCAKLI, Mine, 'Kürt Meselesi Psikoloji Yoluyla Her Alana Yayılıyor', <<http://haber.gazetevatan.com/kurt-meselesi-psikoloji-yoluyla-her-alana-yayiliyor/330035/4/y>>, (21 Temmuz 2013).

ŞENOCAKLI, Mine, 'Kürt Meselesinin Yüzde Kaçı Psikolojik', <http://www.aktuelpsikoloji.com/haber.php?haber_id=8224>, (21 Temmuz 2013).

VOLKAN, Vamık, 'Kürt Sorununun Çözümü İçin Hayali Teklif', <<http://t24.com.tr/haber/prof-vamik-volkandan-kurt-sorununun-cozumu-icin-tarihi-teklif/221532>>, (14 Temmuz 2013).

